С. М. Тычына (Беларусь)

СПЕЦЫФІКА СПАЛУЧЭННЯ РАМАНТЫЗМУ, РЭАЛІЗМУ, СІМВАЛІЗМУ І ЭКСПРЭСІЯНІЗМУ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ

Асаблівасцю творчасці многіх пісьменнікаў першай паловы XX ст. з'яўляецца цікавасць да разнастайных эксперыментаў, да пошуку новых мастацкіх прыёмаў, што абумовіла зварот пісьменнікаў да розных напрамкаў. У беларускай літаратуры ў гэты час найбольш яскрава праявілі сябе рамантызм, рэалізм, сімвалізм, імпрэсіянізм. Прыклады спалучэння рыс розных мастацкіх плыняў у тэкстах можна назіраць у творчасці такіх пісьменнікаў, як Я. Купала, М. Багдановіч, З. Бядуля, М. Гарэцкі і інш.

У мастацкіх тэкстах Я. Купалы даследчыкі адзначалі рысы рамантызму, рэалізму, сімвалізму і экспрэсіянізму. Найбольш увагі літаратуразнаўцы ўдзялялі праявам рамантызму ў тэкстах беларускага класіка. Пра што сведчыць і артыкул «Рамантызм творчасці Янкі Купалы» ў энцыклапедычным даведніку 1986 г., у той час як іншым плыням асобнага месца ў манументальнай працы не знайшлося. У тым жа артыкуле гутарка ідзе і пра рэалізм, які ў творчасці Я. Купалы цесна злітаваны з рамантызмам: «У К. амаль няма вобразаў, створаных чыста рэаліст. сродкамі тыпізацыі: адметны, вельмі своеасаблівы купалаўскі рэалізм амаль заўсёды ідзе побач з рамантызмам, з «матэрыялізацыяй» суб'ектыўнага пачатку, які не можа знайсці апоры ў тыповасці характараў і абставін» [6, с. 524]. Сімвалізм, як блізкі паэту напрамак, не згадваецца ў даведніку наогул (у артыкуле «Сімвал у творчасці Янкі Купалы» У. Конан адзначае, што сімволіка беларускага аўтара арганічна спалучае рэалістычныя і рамантычныя пачаткі [3, с. 558]), што тлумачыцца асаблівасцямі развіцця літаратуразнаўства ў той час, бо І. Навуменка, аўтар артыкула «Рамантызм творчасці Янкі Купалы» ўжо ўраздзеле «Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя» (1999 г.), які быў прысвечаны творчасці паэта, піша: «Янка Купала не прайшоў міма пэўных мастацкіх форм, выпрацаваных паэтамі-сімвалістамі і імпрэсіяністамі, яны мелі на яго бясспрэчны ўплыў» [7, с. 132]. Цікавае даследаванне, прысвечанае праявам сімвалізму ў творчасці Я. Купалы, было праведзена П. Васючэнкам у манаграфіі «Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм».

Наогул, калі разглядаць літаратурную спадчыну Янкі Купалы з пункту погляду асаблівасцей той або іншай плыні, вынікае, што значная частка яго твораў утрымлівае адначасова рысы розных кірункаў. Так, рамантызм паказаў сябе ў: 1) сувязі з фальклорам (напрыклад, фальклорныя вобразы з'яўляюцца

ў паэмах «Сон на кургане», «На Дзяды»); 2) з'яўленні спецыфічнага рамантычнага героя-бунтара (такія героі сустракаюцца ў паэмах «Курган», «Бандароўна» і інш.); 3) мастацкім максімалізме (героі мусяць зрабіць выбар паміж ганьбай і смерцю, падзяляюцца на станоўчых і адмоўных, як, напрыклад, у вышэйадзначаных паэмах); 4) цікавасці да нацыянальнай гісторыі (паэма «Гарыслава»); 5) прадстаўленні ў творах іерархічнай карціны свету, дзе матэрыяльнае падпарадкоўваецца духоўнаму (у творах «Курган», «Бандароўна» паказана, што праўда, справядлівасць, годнасць, прынцыпы, жыццёвыя пазіцыі больш каштоўныя, чым золата, і для герояў яны важней нават за ўласнае жыццё); 6) цікавасці да пачуццяў і перажыванняў чалавека (вершы «Маё цярпенне», «Быў гэта сон»); 7) з'яўленні двух светаў (у драматычнай паэме «Сон на кургане» гэтыя светы суіснуюць).

Рэалізм у творчасці Янкі Купалы выявіўся ў: 1) прытрымліванні ў некаторых творах прынцыпу жыццёвай праўды (аўтар, несумненна, робіць акцэнт на жыццёвай сітуацыі, калі апісвае праблемы сям'і Зяблікаў у драме «Раскіданае гняздо»); 2) сацыяльным аналізе і гістарызме мыслення (Янка Купала імкнуўся звярнуць увагу на праблемы, якія існуюць у грамадстве і якія ўзніклі ў сувязі з пэўнымі сацыяльна-гістарычнымі абставінамі; гэта знайшло адлюстраванне, напрыклад, у яго творах, прысвечаных беларускаму мужыку («Мужык», «Што ты спіш?», «Пашкадуй мужыка»)); 3) крытычных адносінах да існуючых праблем (беларускі аўтар не толькі прадстаўляе праблему, але і засяроджваецца на выкрыванні заганных бакоў жыцця, чалавечых дзеянняў, несправядлівасці і г. д. як, напрыклад, у п'есе «Тутэйшыя», паэме «Калека»); 4) паказе ўзаемадзеяння чалавека і грамадства, якое можа зламаць чалавека, вымушае яго падпарадкавацца, прыняць законы, па якіх жыве большасць людзей (гэта выяўляецца ў творы «Раскіданае гняздо», напрыклад, у эпізодах, звязаных са старэйшым пакаленнем: Лявонам Зяблікам, які заканчвае жыццё самагубствам, і Марыляй Зяблік, якая шые сваім дзецям торбачкі); 5) з'яўленні негераічнага героя (ці, інакш кажучы, звычайных, нічым не адметных, не здатных да подзвігаў людзей, якіх можна сустрэць, у прыватнасці, у п'есах Я. Купалы). З такой характарыстыкай рэалізму як тыпізацыя, як ужо адзначаў І. Навуменка, ёсць пэўныя праблемы. З аднаго боку, большасць галоўных герояў Я. Купалы з'яўляюцца яркай індывідуальнасцю, гэта людзі са сваімі поглядамі і меркаваннямі, яны выбіваюцца з шэрагу іншых людзей, з іншага – аўтар часцей выбірае прадстаўнікоў пэўнага асяроддзя (напрыклад, сялян) і на іх прыкладзе паказвае спецыфіку жыцця і фарміравання характару чалавека з пэўнага сацыяльнага слоя. У п'есе «Тутэйшыя» найбольш выявілася схільнасць пісьменніка да тыпізацыі ў вобразах Мікіты Зноска, Заходняга і Усходняга вучоных і г. д.

Існуе яшчэ адзін момант, які яднае творчасць Янкі Купалы з творчасцю пісьменнікаў-рэалістаў: цікавасць да дзіцячых вобразаў і вобразаў падлеткаў

як самастойных асоб, не статычных, а актыўных, дзейсных персанажаў. Справа ў тым, што да XIX ст., да з'яўлення твораў рэалістаў Ч. Дзікенса, Ф. Дастаеўскага, Л. Талстога ў літаратуры вельмі мала ўвагі ўдзялялася менавіта дзецям, жыццё і характары якіх фактычна не разглядаліся падрабязна. Не былі прадстаўлены і праблемы, звязаныя з эксплуатацыяй, здзекамі з дзяцей. Менавіта аўтары-рэалісты найбольш поўна прадставілі праблему пакрыўджанага безабароннага дзіцёнка, які поўнасцю залежыць ад дарослых пры тым, што дзіця з'яўляецца ўжо асобай. Такі пункт погляду (дзіця і падлетак – гэта асоба) прадстаўлены ў творы Янкі Купалы «Раскіданае гняздо». У драме мы сустракаем чатырнаццацігадовага Данілку, які здаецца мудрэйшым і разумнейшым за дарослых, ад якіх залежыць яго жыццё і нават тое, будзе ён іграць на скрыпачцы ці не. У першадруку аўтар ахарактарызаваў яго наступным чынам: «Данілка – 14 г. Разумны хлопец не па сваіх гадах, чамусьці лічаць яго скарэй за дурнаватага, чымся за разумнага. Цікавіцца ўсім чыста, але часта неўпапад задае пытанні. Яму ўсе патураюць, мала зварочваюць на яго асобу ўвагу» [5, с. 387]. Данілка мірыцца са сваім статусам «дзіця» і не крыўдуе, калі да яго слоў не прыслухоўваюцца. Але, трэба сказаць, ігнаруюць яго цалкам не апраўдана. Значная частка па-жыццёваму мудрых выказванняў,назіранняў і заўваг належыць менавіта гэтаму герою. У яго свая пазіцыя, свой погляд на ўсё. Яму бракуе вопыту, але ён разумее, што і ў дарослых не на ўсё ёсць адказ, што дарослыя яшчэ болей заблыталіся ў пытаннях, у жыцці, чым дзеці.

Цікава, што вобраз Данілкі адначасова звязвае творчасць Янкі Купалы не толькі з рэалізмам, але і з сімвалізмам. У Данілкі ёсць свая мэта ў жыцці – зрабіць добрую скрыпачку і іграць на ёй. Але, як слушна заўважае П. Васючэнка ў манаграфіі «Беларуская літаратура ХХ стагоддзя і сімвалізм», шэраг нібыта выпадковых рэчаў, якія сустракаюцца ў творах Я. Купалы, з'яўляюцца вобразамі-сімваламі: «...тапор у руках Сама (драматычная паэма «Сон на кургане») або Сымона («Раскіданае гняздо»), гуслі на грудзях у аднаго з ганцоў у паэме «На Куццю», скрыпка, якую майструе Данілка («Раскіданае гняздо»), славутая балалайка, што вісіць на сцяне ў кватэры калежскага рэгістратара Мікіты Зноска («Тутэйшыя»). Спарадычнасць гэтых артэфактаў нібыта навідавоку. Але ў мастацкай сістэме Купалы гэтыя вобразы, нягледзячы на іх лакальнасць і рэчыўнасць, займаюць значнае месца. Тапор сімвалізуе змаганне і гвалт, скрыпка – нерэалізаваную прагу гармоніі і хараства, гуслі – вобраз мастацтва і адвечнае, неўміручае красы» [2, с. 60].

Некаторыя вершы Я. Купалы нясуць адзнакі такой плыні як экспрэсіянізм. Сам экспрэсіянізм, як вынікае нават з самой назвы, звязаны з выражэннем моцных пачуццяў. «Пратэстуючы супраць сусветнай вайны і сацыяльнай несправядлівасці, супраць бездухоўнасці жыцця і прыгнечанасці асобы сацыяльнымі механізмамі, а часам і звяртаючыся да рэвалюцыйнай тэмы, майстры

экспрэсіянізму сумяшчалі пратэст з жахам перад хаосам быцця» [8, с. 507]. Творчасць Янкі Купалы ў цэлым надзвычай насычана эмоцыямі, адчуваннямі, аўтар вельмі трапна падбірае словы для таго, каб перадаць настрой героя або асабістыя пачуцці. Таму чытач вельмі добра адчувае тое, што адбываецца ў душы героя або аўтара. Творы Я. Купалы, ці гэта вершы, ці гэта п'есы, ці гэта артыкулы, уражваюць сваёй здольнасцю пераканаць, прымусіць адчуваць і суперажываць. Несумненна, на эмацыянальны прынцып пабудовы твора апіраўся і сімвалізм, але экспрэсіянізм рабіў акцэнт найперш на супярэчнасцях, якія ўзнікаюць паміж асобай і соцыумам, падкрэсліваў залежнасць асобы ад сацыяльнага быцця, што праяўляецца, напрыклад, у такіх творах Я. Купалы, як «Смейся!..» і «Маё цярпенне» (вершы былі напісаны ў 1915 г.). Кожны радок гэтых твораў не проста насычаны пачуццямі, унутранымі перажываннямі, тут аўтар перадае адчай, звязаны з усведамленнем нікчэмнага становішча чалавека, які не можа выказаць свой боль, закрычаць на ўвесь свет, звярнуць на сябе ўвагу ў сувязі з тым, што ён бачыць сябе членам ці невялікай, нязначнай часткай грамадства (кропляй у моры): «Маё цярпенне, мой крывавы боль – / Што значыць перад мукамі мільёнаў…», «Мой крык перад малітвай свету – ноль!»[4, с. 7], «І не важся ад сэрца ўздыхаці, / Ласкі ждаць…» [4, с. 8].

Такім чынам, у творах Янкі Купалы можна выявіць рысы розных плыняў, якія цесна спалучаюцца і пераплятаюцца адна з адной. Цікавасць да розных спосабаў выяўлення жыццёвых фактаў, чалавечых гісторый, сваіх уласных назіранняў, перажыванняў, думак, ідэй сведчыць пра складаныя творчыя пошукі аўтара, які, несумненна, здолеў знайсці свой арыгінальны, непаўторны, адметны творчы стыль.

Літаратура

1. *Васючэнка, П. В.* Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм / П. В. Васючэнка. – Мінск : МДЛУ, 2004. – 155 с.
2. *Конан, У. М.* Сімвал у творчасці Янкі Купалы / У. М. Конан // Янка Купала : энцыкл. даведнік. – Мінск, 1986. – С. 558–559.
3. *Купала, Я.* Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1995–2003. – Т. 4 : Вершы, пераклады 1915–1929. – 1997. – 446 с.
4. *Купала, Я.* Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1995–2003. – Т. 7 : Раматычныя паэмы і п'есы. – 2001. – 399 с.
5. *Навуменка, І. Я.* Рамантызм творчасці Янкі Купалы / І. Я. Навуменка // Янка Купала : энцыкл. даведнік. – Мінск, 1986. – С. 523–525.
6. *Навуменка, І. Я.* Янка Купала // І. Я. Навуменка // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. – Мінск, 1999–2014. – Т. 1. – 1999. – С. 121–175.
7. *Павлова, Н. С.* Экспрессионизм / Н. С. Павлова // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 507.